

УДК 908.82.-4.058237.821.4.82.908

Т. ШЕВЧЕНКО ТА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ СЕРЕДИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ: ВЗАЄМОВПЛИВИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ

Кухарева Н.М.

Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»

У статті розкривається спілкування Т. Шевченка із інтелігенцією, яка безпосередньо чи опосередковано пов'язана з переяславським краєм. Окремо виділяється категорія інтелігенції, яка мешкала в С.-Петербурзі, але приїжджала, вивчала і знала наш рідний край. Розглядається спілкування Т. Шевченка з літературно-театральним гуртом «Переяславське земляцтво». Приділяється увага особистостям української інтелігенції, які в середині ХІХ ст. проживали в Переяславському повіті та впливали на формування свідомості поета. Всі ці контакти взаємовпливали як на інтелігенцію, так і на Т. Шевченка, які вилилися написанням найбільш значущих поезій переяславського циклу.

Ключові слова: переяславський цикл творчості, інтелігенція, пов'язана з переяславським краєм, взаємовпливи, формування світогляду.

Постановка проблеми. ХІХ ст. увійшло в історію України як пробудження національної свідомості народу. Бурхливі реалії ХІХ ст. породили цілу плеяду громадських, літературних та політичних діячів, які своїм життям, творчістю і переконанням лишили помітний слід в українському суспільстві. Саме тісним стосункам з ними і в Петербурзі, і подорожуючи Україною, поет значною мірою завдячує формуванню своїх світоглядних і суспільних позицій.

Але ніколи, навіть у молоді роки, поет не втрачав своєї власної індивідуальності. Про це вагомо висловився І. Франко: «...геніальна натура нашого поета уміла впливи ті щасливо перетопити в одну органічну і глибоку поетичну цілісність – у той сплав, ім'я якому – Шевченко» [22, с. 67].

Іван Дзюба писав: «Великий подвиг Тараса Шевченка полягає передусім у тому, що він, відродивши поняття про свій народ – повернувши цьому Поняттю його споконвічну гідність, – водночас підніс до загальнолюдського рівня і відроджувану літературу цього народу. Власне, це був колективний подвиг, колективна праця цілої когорти інтелігенції, яка національно пробуджувалася..., але саме геній Тараса Шевченка осяяв цей подвиг і цей труд незвичайно яскравим і чарівним світлом» [6, с. 5].

Стаття допоможе розкрити спілкування Т. Шевченка з інтелігенцією, яка безпосередньо чи опосередковано пов'язана з переяславським краєм в далекому Петербурзі та в Україні та про взаємовпливи на їхні погляди, а також на творчість Т. Шевченка переяславського циклу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У шевченкознавчих студіях не раз були спроби вказувати на деякі літературні паралелі, залежність, впливи тощо. У працях багатьох дослідників творчості Т. Шевченка широко розкриваються його контакти з представниками інтелігенції як у Росії, так і в Україні.

Не дивлячись на досконале висвітлення творчості Великого Кобзаря в сучасному шевченкознавстві, слід вказати на відсутність цілісного систематизованого дослідження про спілкування Т. Шевченка в контексті взаємовпливів із інтелігенцією, яка була пов'язана з переяславським краєм.

Мега статті. Стаття допоможе виокремити, систематизувати матеріал про взаємовпливи на формування поглядів Т. Шевченка та інтелігенції середини ХІХ ст., обмеживши дослідження творами Т. Шевченка переяславського циклу та особистостями інтелігенції, пов'язаною з переяславським краєм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світогляд Тараса Шевченка формувалася і розвивалася в період, коли в Україні сталася криза феодално-кріпосницької системи господарювання, посилювався процес формування капіталістичних відносин.

Культурна діяльність була єдиною царинною, де позбавлені держави українці могли виразити свою самобутність: тому часто провідну роль «будителів народу» відігравали поети, письменники, вчені. І все ж важко знайти інший приклад людини, поезія та особистість котрої такою повною мірою втілила національний дух, як це для українців зробив Шевченко [1, с. 35].

Санкт-Петербург 30-х та початку 40-х років ХІХ ст. був справжнім культурним та інтелектуальним центром великої імперії, що притягав творчі сили.

Саме в С.-Петербурзі восени 1841 р. познайомився Т. Шевченко з переяславським лікарем А. Козачковським, коли поет навчався в Академії мистецтв і писав перші вірші, а Андрій Осипович працював лікарем на кораблях Балтійського флоту [20, с. 178].

До сьогоднішнього дня зберігся будинок А. О. Козачковського, який є єдиною пам'яткою в місті, що репрезентує дворянське дерев'яне житло Переяслава поч. ХІХ ст. з його особливостями розташування, планування, оздоблення, в якому зараз знаходиться експозиція Музею Заповіту Т. Г. Шевченка.

1836 року сталася одна із доленосних подій у житті Т. Шевченка – зустріч із земляком, художником Іваном Максимовичем Сошенком, який навчався в Академії мистецтв і познайомив Т. Шевченка з письменником Євгеном Гребінкою [18, с. 198].

Євген Павлович першим і зайнявся літературною освітою Тараса. Гребінка влаштував вечори, на яких збиралося багато відомих петербурзьких літераторів. Через Гребінку і Брюлло-

ва нововизволений Шевченко увіходить в салони найвищого інтелігентного товариства столиці.

У Гребінки Шевченко відкрив, що існує друкована оригінальна література мовою народних пісень. Гребінка дав Тарасові прочитати «Енеїду» Котляревського та твори інших українських авторів, особливо харківських романтиків, у першу чергу, Григорія Квітки-Основ'яненка. Також завдяки Гребінці Шевченкові дісталася в руки «Історія Малої Росії» (Москва, 1822) Дмитра Бантиша-Каменського, з якої він дізнався, що Україна має свою історію. Шевченкова історична свідомість остаточно окреслилася у 1839 р., коли він дістав можливість ознайомитися з рукописною «Історією Русів», яку привіз до Петербурга поет, етнограф і історик Микола Маркевич (1804-1860), з яким познайомив Шевченка друг Гребінки Петро Мартос (1811-1863), той самий, який за намовою того ж Гребінки у 1840 р. фінансував перше видання «Кобзаря» [27, с. 87].

У бібліотеці гостинного дому його ментора Гребінки у Петербурзі Тарас Шевченко мав змогу наполегливо вивчати великі збірки як творів українського фольклору, так і твори тодішніх романтичних українських, польських та російських авторів. Це були Тарасові «університети».

С. Гребінка був пов'язаний також з нашим краєм. Після закінчення Ніжинського ліцею, повернувшись до Пирятина, Євген поступив на військову службу. Як дворянину йому було дано звання обер-офіцера резервного ескадрону малоросійського полку й направлено на місце служби. Надвечір 3 вересня 1831 р. він прибув до Переяслава. Тут його зустрів офіцер із штабу полку. Він передав наказ вищого начальства затриматись і чекати нових розпоряджень. Поселився Гребінка на околиці міста, поблизу військових стаєнь.

Прогулянки Переяславом та довкола нього дали змогу юнакові почути від місцевих жителів нові для нього легенди, казки, пісні, які пізніше він частково використав у своїх творах.

Отже, прожив тут Гребінка приблизно два місяці, познайомившись із багатьма переяславцями. Зокрема, із студентами та випускниками Переяславської семінарії, серед яких у цей час були Осип Бодяньський та Андрій Козачковський, господар будинку, в якому розміщений наш музей і який був щирим другом Т. Шевченка.

На початку листопада прийшов наказ покинути Переяслав і повернутися до Пирятина, так як польське повстання 1831 р. було придушене, і відпала потреба посилати козаці резервні полки та їх офіцерів [14, с. 14].

Гребінка із душевною теплотою згадував про стародавній Переяслав. Зокрема, у своїй етнографічно-історичній повісті «Телепень» він пише так: «Хто не знає, хто не читав про славу древнього Переяслава? Там наші предки переймали славу, там бенкетував після славетних перемог не один владний князь. Туди сусідські данники привозили золото, срібло, самоцвітні камені, орнаментові тканини, грецькі вина й всілякі заморські хитрощі... Славен був Переяслав! А тепер суворі віки, пролітаючи над ним, гірко здійснили славу Сатурна, який поїдав власних дітей... Де ж ви, сильні земляки? Де вона гордість ваша, де ваше багатство?»

На місці гамірливого й величного колись Переяслава ви побачите купу будиночків, розкиданих на берегах Трубежа й Альти.

Труб'їж ледве несе-струменить свої повільні хвилі поміж гав'яром та осокою. Альта ж – висихає в літню спеку.

На майдані, де не раз здійснювався величний виїзд пишного князя, – тепер нужденний єврей обмінює довірливим українцям червінці.

Рука часу майже зрівняла вали, фортеці. Тут і там вросли в землю великі чавунні гармати. Отари кіз бродять попід руїнами. Усе місто схоже на величезний цвинтар. Інколи дощі розмивають бік гори – й звідтіля на вас дивляться черепи ваших попередників...

Довкола міста, неначе хвилі, тиснуть могили. Вони мовби душать одна одну, буцімто хочуть ринутись і засипати Переяслав. Це – уламки декоративної печальної драми! Драми, яку розігрували віки, – німі, однак виразні.

Гордий часоплине, коли тобі досяжне якое почуття, то подивися на Переяслав!.. Хто в годину дозвілля дивився не географічну карту, знає, що Петербург лежить прямісінько на північ від Переяслава...» [2, с. 209].

Незбаром Гребінка залишає військову службу і їде до Петербурга, де кожен четвертий службовець – українець.

У Петербурзі вихідці з України об'єднувались у земляцтва, переважно, це були літературно-театральні гуртки. Діяв серед них і такий гурт, як «Переяславське земляцтво», куди входили Я. Гамалія, В. Зеленський, С. Алексєєв, А. Козачковський, М. Плисов, Д. Рева та чимало інших [12, с. 5]. Зокрема, цінними в цьому розумінні, є спогади А. Козачковського про знайомство із Т. Шевченком, які вперше були надруковані в газеті «Київській телеграф» у 1875 році. За спогадами А. Козачковського, знайомство відбулося завдяки їхньому спільному знайомому Василю Зеленському: «З творами Шевченка познайомив мене в Петербурзі 1841 року альманах Гребінки «Ластівка». Зустрівшись невдовзі після цього з земляком Зеленським, я завів мову про вміщені в альманасі незрівнянні твори якогось Шевченка. «Хочеш, я познайомлю тебе з автором?» Певна річ, пропозиція була прийнята з щирою вдячністю. Через кілька днів по тому, увечері, зайшов до мене з земляком моїм незнайомий пан, який привітав мене такими словами: «Дай боже здравствовать! Оце той самий Тарас, що ви хотіли з ним познайомитись». «З першої зустрічі, – писав А. Козачковський у спогадах, – поет не міг не помітити, що думи його справляли на мене глибоке враження. Розмова наша, затягнувшись далеко за північ, велася навколо творів і основного їхнього предмета – дорогої нам обом України. Протягом семимісячного перебування мого в Петербурзі Шевченко часто відвідував мене, приносячи майже щоразу щось нове із своїх творів... Прощаючись зі мною в травні 42 року, Шевченко попередив мене, що він дуже лінується писати листи, тому я нічого не знав про нього до 45 року» [9, с. 179-180].

Про які ж літературні явища говорили на тих земляцьких вечорах? Найпопулярнішими серед українців, закоханих у рідне слово та пісню, були тоді твори І. Котляревського та Г. Квітки-

Основ'яненка [12, с. 6]. На літературно-театральні вечори Переяславського земляцтва приходив С. Гребінка і Т. Шевченко.

Наприкінці 1839 року в Петербурзі з'явився молодий український історик Микола Андрійович Маркевич, товариш Гребінки. Шевченко опинився в атмосфері, де питання української минувшини стало предметом жвавих дискусій.

Внесок М. Маркевича в розвиток української історичної науки та в осмислення вітчизняного минулого полягає, насамперед, в тому, що він написав фундаментальну п'ятитомну «Історію Малоросії», видану у Москві 1842-1843 рр. і частково перевидану 2003 року за редакцією Ю. Шемшученка в Києві.

«За цією працею вивчав історію України Тарас Шевченко. Її вплив відчувається на багатьох творах Кобзаря, – пише Ю. Шемшученко у передмові до цього видання. – Тарас Григорович приятелював з Миколою Андрійовичем. Вони зустрічалися у Санкт-Петербурзі та в Україні. У багатьох питаннях стояли на близьких ідейно-політичних позиціях. У 1840 р. Т. Шевченко написав вірш «М. Маркевичу» і подарував його адресатові у день його народження перед від'їздом із Санкт-Петербурга в Україну» [17, с. 2].

Приїзд Маркевича та знайомство із ним зворушило Шевченка й пошавило «Переяславське земляцтво» – адже Маркевич також знав Переяслав, бо відвідав наше місто 1837 року. Тому Маркевич і Гребінка обоє бачили й знали наш край на радість учасникам Земляцтва – Зеленському, Алексєєву, Гамалії – й цим заінтригували самого Тараса: «А який же він, той стародавній Переяслав? От коли буду в Україні, то відвідаю і його» [12, с. 6]. Маркевич розповідав про свої зустрічі з Пушкіним, Рилєєвим, Гоголем, які час від часу зверталися до історичної минувшини України

Хто із прихильників кобзарєвого слова не пригадує його романтичної поеми «Гамалія»? Прототипом для образу отамана Гамалії, ватажка морських козацьких походів XVII ст., послужив знайомий поетові чиновник Петербурзького морського відомства Яків Гамалія. Це в нього час від часу збиралися учасники літературно-драматичного гуртка під назвою «Переяславське земляцтво», які ставили п'єси І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Костомарова, Я. Кухаренка [11, с. 4].

Влітку 1842 року до Земляцтва завітав Яків Кухаренко, козацький генерал із Кубані, який написав п'єсу «Чорноморський побит». В атмосфері гамаліївського гуртка у Шевченка народився задум також написати п'єсу «Данило Рева». Річ у тім, що й справді в Земляцтві був такий Данило Андрійович Рева – син переяславського колезького асесора, студент Петербурзької медико-хірургічної академії. В процесі роботи над драмою Шевченко змінив назву на «Назара Стодолю». Яків Герасимович Кухаренко був радий знайомству із Тарасом Григоровичем та із його переяславськими приятелями. Курінний отаман генерал Кухаренко чудово знав запорозький козацький побут і поєднував чесноти лицарської душі із добротою. Він викликав симпатію і в Шевченка та його товаришів. Вони почали називати себе «куренем», а то й «кошем», а

Кухаренка «кошовим батьком». Тут, у Земляцтві, запанував дух особливої січової богеми. «Курінні товариші» готували козацькі страви. Ніщо не перешкоджало цьому товариству романтиків вести бесіди про рідне письменство, співати козацьких пісень, яких вони знали чимало [12, с. 6].

До Шевченка, Кухаренка і переяславських земляків завітали також Семен Гулак – Артемовський та Михайло Глінка. Слід сказати, що композитор М. Глінка знайшов С. Гулака-Артемовського біля Переяслава, в с. Андрушах, у архиєрейському хорі, й привіз до Петербурга у 1838 році. До речі, перебуваючи на Переяславщині, Тарас Шевченко кілька разів їздив із Козачковським до цього мальовничого села Андруші за 7 верст від Переяслава, залишивши два свої малюнки під назвою «Андруші» та описи про прогулянки в одному з листів до А. Козачковського: «Мені здається, що й раю кращого на тім світі не буде, які ті Андруші» [24, с. 125]. Семен Гулак-Артемовський їздив на навчання до Італії, виступав і мав чималий успіх як співак і як композитор. Пізніше він напише славетну оперу «Запорожець за Дунаєм», яка є окрасою української класичної музики й сьогодні. Одну зі своїх пісенних обробок – «Стоїть явір над водою» С. Гулак-Артемовський присвятив Т. Шевченкові. Згадуючи цю пору, поет писав славетному співакові: «Щасливий час був!» [24, с. 308]. Отже, восени 1842 року Тарас Григорович пише п'єсу «Назар Стодоля» і невелику поему «Гамалія».

Петербурзькі українці тепло сприйняли нові твори Кобзаря і, зокрема, «Назара Стодолю». В листі до Я. Кухаренка Т. Шевченко писав: «Що тут, батьку отамане, робиться! Козацтво ожилло! Ставлять мого «Назара Стодолю» [24, с. 119]. Першими поставили п'єсу студенти Медико-хірургічної Академії, тобто, учасники Переяславського Земляцтва. У самому Переяславі вперше поставив «Назара Стодолю» Опанас Маркович із групою студентів ще 1845 року. З того часу п'єса періодично йшла у місцевому Народному домі (нині Районний будинок культури) [12, с. 5].

«Історія Русів», або, як її називав Шевченко, «Літопис Кониського», залишилася назавжди головним джерелом його історичних відомостей про минуле України; крім того, цей твір сформував його історіософічні погляди.

Коли Пушкін, Костомаров й інші захоплювалися «романтичними» образами минулого України, змалюваного у тому творі, Шевченко зрозумів основну суть і ідеологію «Історії Русів» і блискуче її розвинув, головню в поемах циклу «Три літа», до яких належать твори переяславського циклу.

«Тарасова ніч» – історична поема Т. Шевченка, написана у Петербурзі в 1838 р., в якій увіковічується перемога під Переяславом у травні 1630 р. наказного гетьмана козацько-селянського війська Тараса Федоровича, прозваного в народі Трясилом, над польсько-шляхетським військом на чолі з гетьманом С. Конєцпольським. Особливе місце цієї поеми переяславського циклу у творчості Т. Шевченка визначається тим, що хронологічно це перший твір патріотично-історичної тематики, де виразно зазвучали провідні для шевченкової поезії мотиви й образи: кобзар, Україна, Гетьманщина, козаки, гетьмани, могила,

слава, «доля-воля» козацька і найбільш вагомий серед них – мотив туги за славним минулим, героїчні образи якого мали пробуджувати почуття національної гордості й неприйняття сучасного поневоленого стану батьківщини. Шевченко ідеалізує минувшину не тому, що бачить у ній те, чого не бачить у сучасності, а саме – змагання українського народу за свою національну і політичну самостійність. Із цього самостійницького становища оцінює він події української історії, чим радикально різнить від своїх попередників і від багатьох послідовників [19, с. 29].

Отже, молодечі погляди Шевченка розвивалися під впливом етнографічно-романтичного українства. Його перші твори носять характер того українолюбства, що було питома всім першим українським письменникам.

Шевченко прибув із Петербурга в Україну зі сформованим політичним світоглядом.

Зустрічі з Україною в 1843, 1845 рр. були для Кобзаря і хвилююче-радісними (нарешті він бачив свою довгождану батьківщину), й водночас гіркими, бо зіткнувся митець із сумною дійсністю. Поет, який пам'ятав Україну із дитячих літ, неначе заново відкривав її для себе. Про нього вже линула слава як про першого співаця України, а він ішов далі й далі – творити духовну історію – правду свого народу [1, с. 263].

Варто також врахувати, що Переяславський повіт включав у себе в той час ще й Бориспіль, Березань, Баришівку, Яготин і села, хутори, прилегли до названих містечок...

Отже, вперше Тарас ступив на Переяславську землю ще у 1843 р., під час першої подорожі в Україну, коли він гостював у Репніних (Яготин) та у Лукашевича (Березань) і тоді, коли їхав через Дніпро й милувався Андрушами, Трахтемировим, Монастирком... Але по-справжньому відчув Кобзар переяславський край у 1845 р., про що потім згадував на засланні.

Перша подорож (1843-1844) відкрила важливий період у житті й творчості Шевченка – так званий період трьох літ. Поет виїхав в Україну в 2-й половині травня 1843 р. разом із Гребінкою.

Тут Шевченко зустрівся з деякими представниками української інтелігенції, які відіграли пізніше важливу роль у його творчому житті та проживали вони на той час у Переяславському повіті [18, с. 104].

Олександр Афанасьєв-Чужбинський (1816-1875), як і Гребінка, випускник Ніжинської гімназії, був письменником і етнографом. В той час він займався польською поезією, і в його домі в Ісківцях (осінь 1843 р.) вони разом читали третю частину «Дзядів» Адама Міцкевича в оригіналі й Шевченко неодноразово пробував перекладати ліричні вірші польського поета на українську мову, але, невдоволений перекладами, знищував їх [25, с. 165].

Платон Лукашевич (1806-1887) був сином друга Григорія Сковороди, Якимом – фольклорист, що особливо цікавився Західною Україною. Він видав у 1836 р. у Петербурзі свою збірку «Малороссийские и червонорусские народные думы и песни» і листувався з Іваном Вагилевичем, одним із львівської «Руської Трійці». Це, власне, у Лукашевичевій Березані Шевченко уперше читав «Русалку Дністрову», видану, як відомо, у Будапешті в 1837 р. [25, с. 312].

Олексій Капніст (1796-1869), син письменника і українського політичного діяча Василя (1758-1823, відомого своєю місією до короля Пруссії в українській справі у 1791 р., був декабристом і якийсь час ув'язненим у Петропавлівській фортеці). Шевченко бував у його маєтку в с. Ковалівці, де виконував художні завдання [25, с. 298].

Капніст увів Тараса в сім'ю колишнього військового генерал-губернатора Малоросії князя Миколи Репніна-Волконського (1778-1845), покровителя української справи в імперії. Сам князь Микола був одружений з внучкою останнього гетьмана України Кирила Розумовського. Його дочка княжна Варвара (1808-1891), сама письменниця, стала його другом і опікуном на все життя, а головне в часи Тарасового заслання його правдивим ангелом-охоронцем [26, с. 509].

У тому ж переломному 1843 р. (у червні) Шевченко відвідав Київ та його університет. Шевченкові було приємно побачити М. Максимовича, видавця українських народних пісень (1827, 1834), які були важливим джерелом для його поетичного натхнення, і з якими Тарас познайомився ще у домі Гребінки (1836 р.). М. Максимович також долучився до історії землі Переяславської. Про Переяславщину йдеться від прадавніх років («Переяславские сказания М. Максимовича»: 1. О городе Переяславе в первоначальные времена; 2. О празднике Св. Бориса под Переяславом, «О древней епархии Переяславской»), спогади про них незмінно супроводжують вченого: «Не раз обходив я все місто Переяслав і його околиці, пригадуючи різні місцеві події від того давнього часу, коли переяславський богатыр-шведь потішив князя Володимира єдиноборством з печеніжином... багато історичного десятивікового життя вляглося на цій землі «славного міста Переяслава», колись бувшого третім містом руським, в якому була й первісна митрополія Русі, святим Володимиром започаткована!.. Ось дерев'яна Успенська соборна церква, при в'їзді у верхнє місто, що зветься, за старою згадкою, «Замком»... А колись на цьому місці був «Княжий двір» і красувалась на ньому кам'яна церква «Святої Богородиці», закладена 1098 р. Володимиром Мономахом, «добрим страждальцем за руську землю», який і виростав тут, у Переяславі, і тут же закінчив славне життя своє, на заповітному березі Ільтиці, освяченому кров'ю святого князя Бориса» [20, с. 203].

У бібліотеці Шевченка значиться п'ять видань, автором яких був Михайло Максимович і надходження яких підтверджено документально: збірки українських пісень 1834 р. і 1849 р., зокрема, переклад «Слова о полку Игореве» 1837 р., «Сказание о гетмане Петре Конашевиче-Сагайдачном» (відбиток із збірника «Киевлянин» 1850 р.), «Дни и месяцы украинского селянина» і два видання (літопис Величка і примірник «Русской беседы»), які були подаровані ним Шевченкові [8, с. 29].

Книжка є завжди особливим чинником у взаємостосунках людей. Вона їх об'єднує, збагачує новими знаннями і збагачує духовно, надихає і породжує нові творчі ідеї та задуми. Саме таке значення в житті та творчості Тараса Шевченка мали видання творів Михайла Максимовича та твори інших авторів, подаровані ним Шевченкові.

Того ж 1843 р. Тарас зустрівся уперше ще й з Паньком (Пантелеймоном) Кулішем (1819-1897), талановитим естетом, всебічним письменником, поетом, істориком та фольклористом, а перш усього людиною великого, хоч не раз мінливого темпераменту та з унікальною на ті часи ідеєю великої української літератури. Вплив Куліша на Тараса був унікальним.

П. Куліш також об'їздив Переяславський повіт у 1843-1844 рр., збирав фольклорні матеріали, зокрема, й для першого українського історичного роману «Чорна Рада» та для оповідання «Орися». Згадаймо, наприклад, легенду, яка увійшла в цей твір – про переяславське село Вітовці, про переяславського князя, який полював за турами, дикими биками, і про Трубайло (переяславську річку Трубіж), що теж згадується у творі... [10, с. 6].

У поворотній дорозі до Петербурга Шевченко затримався в лютому 1844 р. в Москві, де зустрівся з Осипом Бодянським (1808-1877), визначним славістом-філологом, видавцем давніх текстів, який товаришував і листувався з А. Козачковським, бо обидва були випускниками Переяславської духовної семінарії. Власне у домі Бодянського побачив Тарас щойно відкритий Михайлом Погодіним рукопис «Літопису» Самійла Величка, найдокладніше джерело козацької історії, що ним до своєї смерті поет буде зачитуватися [5, с. 71].

О. Бодянський високо цінував творчість Шевченка. Не може бути сумнівів в тому, що під час розмов з Шевченком мова йшла про слов'янське питання, зокрема, про чехів, про Шафарика, з якими Бодянський листувався. Лекції Бодянського слухав студент-чех, письменник К. Гавлічек-Боровський, який бував у професора вдома, багато розповідав йому про чеські справи [7, с. 128]. То ж неспроста 22 листопада 1845 р. Т. Шевченко у Переяславі напише посвяту до поеми «Єретик», яка стала найповнішим виявом поглядів Т. Шевченка на слов'янство як сім'ю рівноправних народів, «дітей старих слов'ян», які мають усвідомити цю єдність:

Слава тобі, Шафаріку,
Вовіки і віки!
Що звів еси в одно море
Слав'янській ріки! [23, с. 86].

Друга зустріч поета з Україною та її провідними людьми, старшою і молодшою генераціями лівобережного освіченого панства, «людьми, що були при кермі українського громадсько-політичного і культурного життя», що повірили у його спеціальну місію і прийняли як свого провідника і національного поета, зробила надзвичайне враження на Тараса. Він жив у небувалому творчому піднесенні, до інтенсивності якого вже більше ніколи не повернувся [3, с. 98].

Уперше Шевченко приїхав до Переяслава в серпні 1845 року під час своєї другої подорожі по Україні за завданням Київської Археографічної комісії – змальовувати і описувати пам'ятки старовини.

Козачковський згадував про літературний вечір 19 серпня, коли в його оселі Шевченка вітала переяславська молодь: «Не можу не згадати вечір 19 серпня 45 року. Товариство, переважно молодь, гамірно бенкетувало за столом, Шевчен-

ко був у справжньому натхненні; напроти нього, на протилежному кінці столу, стояв, не зводячи погляду з поета, з келихом у руці пан поважного віку, походженням німець, віросповіданням протестант. «Оце – батько! Йй-Богу, хлопці, батько! Будь здоров, батьку!» – високо підіймаючи келих, проголосив німець, і потім ми всі називали його «батьком»... [9, с. 198].

На вечірці у А. Козачковського зібралась переважно освічена молодь. Навчались вони тоді в Київському університеті Святого Володимира й перебували на літніх вакаціях. Згадуємо цих людей не випадково, оскільки певна частина з них незабаром стануть учасниками Кирило-Мефодіївського братства, до якого увійшов згодом і Т. Шевченко. Це той же Опанас Маркович, Микола Гулак і Олександр Навроцький, які будуть друзями й однодумцями поета.

Опанас Васильович Маркович – студент, етнограф, театрал, у 1845-47 роках часто мешкав у свого брата Василя, який служив тоді у Переяславі поручником лісового корпусу. Тут же в Переяславі у 1847 р. Опанаса було й заарештовано. Знайдено в нього деякі революційні твори Шевченка, зокрема, «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам...».

Олександр Олександрович Навроцький – теж студент, друг О. Марковича, приїздив до нього та до свого двоюрідного брата Івана, який викладав французьку мову в Переяславській семінарії (Іван Навроцький-Фесенко).

Микола Іванович Гулак листувався з О. Марковичем і приїздив у Переяслав до свого діда й інших родичів, доводився також двоюрідним братом О. Навроцькому [13, с. 5-6].

Приїхавши вдруге до Переяслава в кінці жовтня 1845 р., Т. Шевченко був дуже хворий. Творчий злет, який стався у поета в Переяславі та В'юнищах восени 1845 р., був не випадковим, а зумовленим та підготовленим літературною та інтелектуальною атмосферою доби романтизму. Творчість Т. Шевченка 40-х рр. ХІХ ст. – це вершина українського романтизму ХІХ ст.

У листопаді-грудні 1845 р. Т. Шевченко на Переяславщині написав велику частину своїх найсильніших суспільно-політичних творів: поему «Наймичка» (13 листопада); поему «Кавказ» (18 листопада); вступ до поеми «Єретик» (22 листопада); «І мертвим, і живим...» (В'юнище, 14 грудня); «Холодний Яр» (В'юнище, 17 грудня); «Давидові псалми» (В'юнище, 19 грудня); «Маленькій Мар'яні» (В'юнище, 20 грудня); «Минають дні...» (В'юнище, 21 грудня); «Три літа» (В'юнище, 22 грудня); 25 грудня в Переяславі Т. Шевченко пише безсмертний «Заповіт», який є вершиною творчості поета [21, с. 148].

Власником В'юнища, де Т. Шевченко написав свої значущі шедеври, був гостинний поміщик і власник цікавої бібліотеки, переслідуваний режимом Степан Самойлов. А. Козачковський переїздив хворого Шевченка пожити до нього у зв'язку з ремонтом свого будинку. Степан Нечипорович Самойлов народився 1773 року й служив чимало літ у Переяславському суді титулярним радником. У вільний час захоплювався малюванням. Незважаючи на поважну різницю у роках, між Шевченком і Самойловим склались хороші стосунки. Самойлов був людиною прогресивних по-

глядів, знав деяких декабристів, співчував їм [21, с. 151].

Не Костомаров та Куліш «навчали Шевченка», показували йому шлях до визвольних ідей, а, навпаки, адже Шевченко до знайомства з Кулішем написав «Перебендю», «Гамалію», «Тарасову ніч», «Гайдамаки» та інші твори. З М. Костомаровим Т. Шевченко познайомився в травні 1846 р. у Києві, коли вже був написаний «Сон» та потужний переяславський цикл із 10-ти поезій. До речі, М. Костомаров теж відвідував Переяславщину і в молоді роки, і вже в доволі поважному віці, незадовго до смерті. М. Костомаров – автор першої української історичної драми «Переяславська ніч» (1838) та нарисів про переяславські церкви Покровську та Вознесенську, про переяславського полковника Мировича та його родину [20, с. 175].

Із Шевченковою поезією переяславського циклу та й із самим автором майбутні кирило-мефодіївці були добре знайомі. Поезії Шевченка приголомшували своєю сміливістю, глибиною та поетичною силою. Поет у своїх творах закликав до повалення самодержавства, до ліквідації кріпосництва, про любов до України та про її визволення, про «сім'ю велику, вольну, нову».

Кирило-мефодіївці стали спадкоємниками ідей шевченкових поезій переяславського циклу, які найрадикальніше відображали засади Кирило-Мефодіївського братства і знайшли своє відображення у програмних документах цього Товариства.

Ось як написав Костомаров про свої враження від ознайомлення з недрукованими творами Т. Шевченка: «...Я побачив, що муза Шевченка роздирає завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і захоплююче було зазирнути туди!!! Поезія завжди йде вперед, завжди зважується на сміливу справу; за нею йдуть історія, наука і практичний труд... Тарасова муза прорвала якийсь підземний склеп, уже кілька віків замкнений багатьма замками, ... щоб сховати від нащадків навіть згадку про місце, де знаходиться підземна

порожнеча. Тарасова муза сміливо ввійшла в цю порожнечу зі своїм негасимим світлом і відкрила за собою шлях і сонячним променям, і свіжому повітрю, і допитливості людській...» [15, с. 132]. Подібні думки висловлював і П. Куліш у своїх спогадах: «Сам Шевченко зробився не тим, яким я його покинув, їдучи з України. Се вже не кобзар, а національний пророк... Мені здавалося, мовби перед нами сталося те, чого дознав на собі ветхозавітний посол Господень... Київська інтелігенція, лучче сказати, плодюча її частина обгортала українського барда глибоким почитанням» [16, с. 125].

Жоден із Шевченкових попередників (І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, Г. Гулак-Артемівський, А. Метлинський та ін.) не зміг піднятися до рівня свідомого служіння своєю творчістю інтересам народності і краю.

Грінченко у своїх «Листах...» підсумовує так: «Ми певні, що в українській літературі з'явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного рівного йому своїм значенням у справі нашого національного відродження: будуть великі письменники, але не буде вже пророків» [4, с. 38].

Висновки. Отже, з одного боку, контакти Т. Шевченка з представниками української аристократії, які були пов'язані з переяславським краєм, суттєво впливали на вироблення його загальнонаціональної позиції, яка формувалася в його свідомості державницьке бачення перспектив національного відродження і не обмежувалася проблемами захисту інтересів лише селянського соціуму. А з другого – своєю творчістю Кобзар зміцнював патріотичне налаштування української аристократії, створював загальнонаціональне духовне підґрунтя, необхідне всім учасникам українського руху незалежно від їхньої соціальної належності. Поетичне слово Шевченка виконувало важливу функцію подолання ізольованості верхів українського суспільства від решти українського соціуму, чого так прагнуло досягнути російське самодержавство.

Список літератури:

1. Білецький Л. Тарас Шевченко. Життя і творчість / Л. Білецький. – Вінніпег, 1952. – Т. 1. – С. 35.
2. Гребінка Є. П. Твори. У 3-х т. / Є. П. Гребінка. – К., 1981. – Т. 2: Прозові твори 1841-1845. – 356 с.
3. Гриценко О. Духовний батько нації (Тарас Шевченко) / О. Гриценко // Герої та знаменитості в українській культурі. – К.: УЦКД, 1999. – С. 97.
4. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської / Б. Грінченко // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – К.: Ін-т української археографії НАН України, 1994. – С. 37.
5. Дзира Ярослав. Тарас Шевченко і українські літописи XVII-XVIII ст. // Я. Дзира. Історичні погляди Т. Г. Шевченка. – Київ, 1964. – С. 61-88.
6. Дзюба І. Тарас Шевченко / І. Дзюба. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2005. – 704 с.
7. Дзюба І. М. У всякого своя доля (Епізод із стосунків Шевченка зі слов'янофілами) / І. М. Дзюба. Літературно-критичний нарис. – К., 1989. – С. 128.
8. Єфремов С. Тарас Шевченко, життя його та діла / С. Єфремов. – Вид. 3-є. – Серія життєписів № 25. Товариство «Просвіта у Києві». – К.: Друк. Т-ва «Час», 1917. – 56 с.
9. Козачковський А. Спогади про Тараса Шевченка / А. Козачковський / Упоряд. В. С. Бородин, М. М. Павлюк. – К.: Дніпро, 1982. – 547 с.
10. Коломієць О. Кирило-мефодіївці на Переяславщині / О. Коломієць // Вісник Переяславщини, 1998. – № 147. – С. 7.
11. Коломієць О. Навколо Гамалії / О. Коломієць // Вісник Переяславщини, 1988. – № 132. – С. 4.
12. Коломієць О. Тарас Шевченко та Переяславське земляцтво в Петербурзі / О. Коломієць // Вісник Переяславщини. – 2008. – № 93. – С. 5-6.
13. Коломієць О. Тарас Шевченко у Андрія Козачковського / О. Коломієць // Вісник Переяславщини. – 2000. – № 198. – С. 5-6.
14. Коломієць О. Яскрава зірка великого українського романтизму / О. Коломієць // Вісник Переяславщини, 2012. – № 14. – С. 14.
15. Костомаров М. І. Спогад про двох малярів / М. І. Костомаров // Спогади про Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 130-137.

16. Куліш П. О. Історичне оповідання (уривки) / П. О. Куліш // Спогади про Шевченка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 122-130.
17. Маркевич М. Історія Малоросії / М. Маркевич / Відп. ред. і авт. передм. Ю. С. Шемшученко. Примітки О. В. Кресіна. – К.: «Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 2.
18. Оглоблин О. Проблема українських зв'язків Шевченка / О. Оглоблин // Український історик. – 1973. – Ч. 3-4.
19. Охримович Ю. Політичний світогляд Т. Шевченка / Ю. Охримович // Київська старовина. – 1994. – № 2. – С. 20.
20. Переяслав у віках / Монографія. – Київ, 2007. – 423 с.
21. Сікорський М., Швидкий Д. На землі Переяславській / М. Сікорський, Д. Швидкий. – К.: Наукова думка, 1983. – 253 с.
22. Франко І. Тарас Шевченко / І. Франко. Літературно-критичні статті. – К., 1950. – С. 67.
23. Шевченко Т. Зібрання творів у 6 т. / Т. Шевченко. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 86.
24. Шевченко Тарас. Зібрання творів: у 6 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. – 632 с.
25. Шевченківський словник. У двох томах. – Т. 1. – К., Наукова думка, 1976. – 416 с.
26. Шевченківський словник. У двох томах. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1977. – 784 с.
27. Шлемкевич М. Глибина верства світогляду Шевченка // М. Шлемкевич. Верхи життя і творчості: Промови. Доповіді. – Нью-Йорк; Торонто, 1858.

Кухарева Н.М.

Национальный историко-этнографический заповедник «Переяслав»

Т. ШЕВЧЕНКО И ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ СЕРЕДИНЫ XIX ВЕКА: ВЗАИМОВЛИЯНИЯ В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПЕРЕЯСЛАВЩИНЫ

Аннотация

В статье раскрывается общение Т. Шевченко с интеллигенцией, которая непосредственно или косвенно связана с переяславским краем. Отдельно выделяется категория интеллигенции, которая проживала в С.-Петербурге, но приезжала, изучала и знала наш родной край. Рассматривается общение Т. Шевченко с литературно-театральной группой «Переяславское землячество». Уделяется внимание личностям украинской интеллигенции, которые в середине XIX в. проживали в Переяславском уезде и влияли на формирование сознания поэта. Все эти контакты взаимовлияли как на интеллигенцию, так и на Т. Шевченко, которые вылились написанием наиболее значимых поэзий переяславского цикла.

Ключевые слова: переяславский цикл творчества, интеллигенция, связанная с переяславским краем, взаимовлияния, формирование мировоззрения.

Kukhareva N.M.

National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav»

TARAS SHEVCHENKO AND INTELLIGENCE OF THE MIDDLE OF XIX: INTERACTION IN THE CONTEXT OF HISTORICAL PEREYASLAV REGION

Summary

The article reveals the communication of T. Shevchenko with the intelligentsia, which is directly or indirectly connected with the Pereyaslav region. Separately stands out the category of intellectuals, who lived in St. Petersburg, but arrived, studied and knew our native land. T. Shevchenko's communication with the literary-theatrical group «Pereyaslav compatriots» is considered. Attention is paid to the personalities of the Ukrainian intelligentsia, which in the middle of the nineteenth century lived in Pereyaslav district and influenced the formation of the poet's consciousness. All these contacts are mutually influential both in the intelligentsia and on T. Shevchenko, which resulted from the writing of the most significant poetry of the Pereyaslav cycle.

Keywords: the Pereyaslav cycle of creativity, the intelligentsia associated with the Pereyaslav region, mutual influence, the formation of the worldview.